

«Поема Т.Г.Шевченка «Великий льох» у контексті національної ідеї»

Урок української літератури в 9 класі

Мета: сприяти осягненню учнями художньо-філософського змісту містерії «Великий льох» шляхом цілісного аналізу; співвіднести образи «Великого льоху» з історичними реаліями, надати моральну й політичну оцінку «розкопаного» історичного минулого; розвивати вміння доводити власну думку; образно переосмислювати, надавати власну оцінку історичним подіям, що відбувалися у минулому; робити висновки; виховувати інтерес до історичного минулого рідного краю; визначати цінність художнього твору для літературної спадщини та сучасності; виховувати національну свідомість учнів, патріотизм, зацікавленість творчою спадщиною Шевченка.

Обладнання: ілюстрації до поеми; записи на дошці; текст поеми.

Хід уроку

I Організаційний момент

II Актуалізація опорних знань

1. Який період творчості Т.Шевченка ми зараз вивчаємо?
2. Чи змінилася тематика творів поета порівняно з творами раннього періоду? Якого забарвлення набула тематика?

III Оголошення теми та мети уроку

II Вивчення нового матеріалу

Історичний коментар

Восени 1843 року Т. Шевченко побував у Суботові, колишній резиденції Б. Хмельницького, змалював козацькі хрести на полях, збудовану гетьманом

церкву і розриті москалями підземелля. Жителі Суботова розказали поетові легенду про те, що в селі є два підземелля, так звані Богданові льохи – великий і малий. Народ оповідає, що там схоронені скарби і що тоді, як москаль розкопає льох, станеться на Україні щось незвичайне.

Проте скарби шукали не лише в резиденції гетьмана, а й розкопували кургани по всій Україні. Саме це вразило Т. Шевченка: сплюндрована, пограбована Україна, а люди – німі, мовчки спостерігають за всім. Цю тематику поет порушує в поезії «Розрита могила», частково в поезіях «Чигрине, Чигрине...», «Холодний яр», а також у поемі-містерії «Великий льох».

Питання до бесіди:

1. Зі скількох частин складається містерія?

ОВ: з трьох частин та епілогу.

2. Як автор визначив жанр твору?

ОВ: містерія.

Теорія літератури. Визначення містерії.

Містерія (гр. *mysterion* – таїнство, таємний релігійний обряд на честь якогось божества) – західноєвропейська середньовічна релігійна драма, що виникла на основі літературного дійства. Містерія інсценізувала народження, смерть і воскресіння Христа. Ці три події є композиційними центрами, навколо яких розгортаються й інші, другорядні події. У містерії виділяється центральний епізод, якому підпорядковуються інші. У містеріях активно використовувалась алегорія; містеріальні персонажі замінювались алегоричними постатями при збереженні містеріальної послідовності подій; сюжет міг замінюватись історичним.

3. Звідки поет взяв епіграф до поеми? Зачитайте.

(Псалом 43, ст. 14 і 15).

4. Як ви розумієте епіграф до твору?

Переклад епіграфа самим Шевченком (запис на дошці).

Покинув нас на сміх людям,

*В наругу сусідам,
 Покинув нас яко в притчу
 Нерозумним людям.
 І кивають, сміючися,
 На нас головами;
 І всякий день перед нами -
 Стид наш перед нами.*

ОВ: Слова, сповнені болю, звучать як пересторога, своєрідна підготовка до прочитання твору, налаштовують читача на настроєву картину твору.

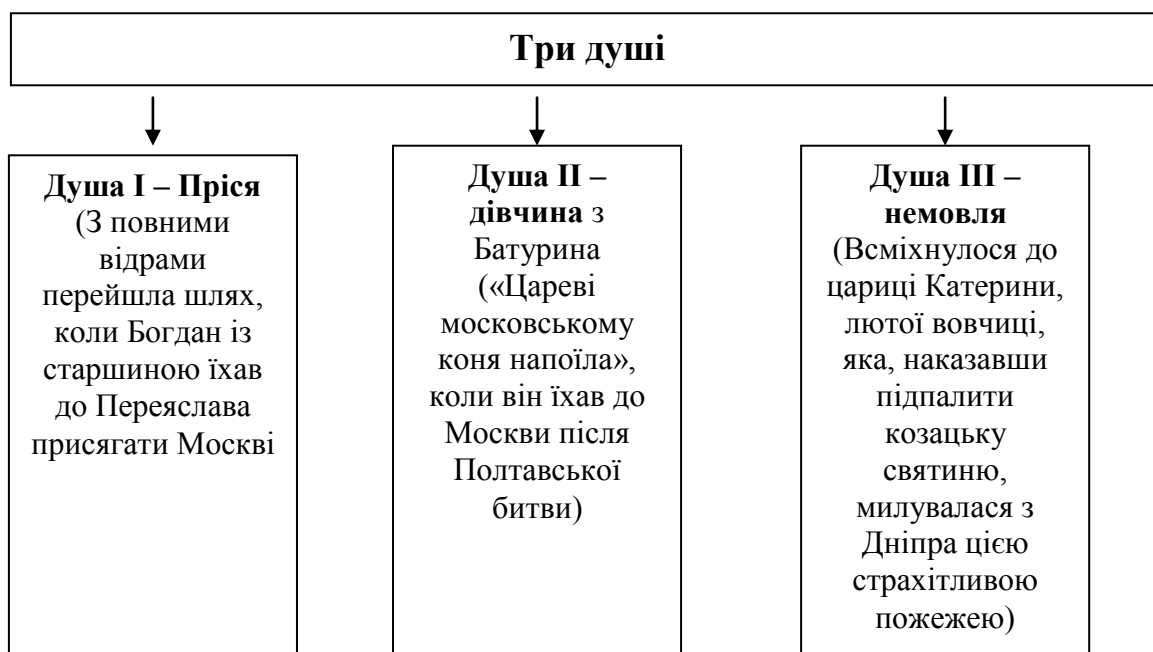
Учитель. Опрацьовуючи текст поеми, ви, очевидно, звернули увагу на специфіку композиції та образну систему твору. У кожній з трьох частин містерії діє по три особи. Цей прийом називається **прийомом троїстості**.

З яких частин складається будівля «Великого льоху»?

(Короткий вступ, ніби декорація; три сцени – власне містерія, де діють алегоричні персонажі (три душі, три ворони, три лірники); закінчення «Стоїть в селі Суботові»).

Учитель. Давайте розглянемо образи містерії детально, бо кожна група образів має свою, чітко виражену колізію, що надає твору ознак драми.

Ідейно-художній аналіз твору

➤ Чому пташки прилетіли в Суботів?

ОВ: Прилетіли подивитися як будуть розкопувати льох. Бо, коли його розкопають, душі зможуть потрапити в рай

➤ Коли жила перша пташка?

ОВ: За часів гетьманування Б. Хмельницького

➤ Скільки їй було приблизно років?

ОВ: Дівчина на виданні.

➤ За що карається душа дівчини?

ОВ: За те, що перейшла дорогу з повними відрами води.

➤ Що означає вислів «перейти дорогу вповні»?

ОВ: побажати удачі

➤ Чому її вчинок було розцінено як гріх?

ОВ: Тому що дівчина, не усвідомлюючи того, що робить, побажала удачі людині, яка їхала підписувати угоду, що мала фатальні наслідки для України.

Душа II

1 листопада 1708 року – полковник І. Ніс та його козаки зрадили гетьмана І. Мазепу, внаслідок чого резиденцію – місто Батурин – було спалено разом з усіма жителями.

➤ За що було покарано другу дівчину?

ОВ: напоїла коня Петра І.

➤ Що означає напоїти коня? Звідки це взято?

ОВ: У фольклорі: це означає виявити свою прихильність. Тобто, дівчину покарано за прислужництво, за те, що вона допомогла ворогові.

Вчитель: До речі, зверніть увагу на вік дівчини: вона була підлітком.

Душа III

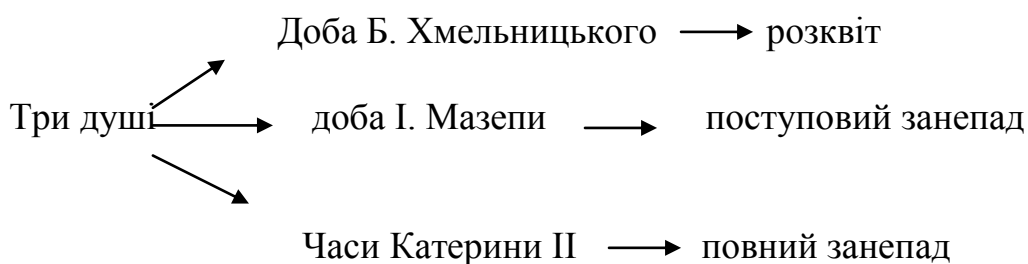
Катерина II – російська імператриця, яка 1775 року своїм указом зруйнувала Запорозьку Січ, а 1783 року своїм указом увела кріпосне право в Російській імперії.

➤ Про які часи розповідає третя пташка?

ОВ: Про часи, коли вже було придушено козацький рух.

➤ За що її покарано?

➤ Чи можна сказати, що в образах цих пташок поет хотів показати Україну у певний період?

Стан самосвідомості українців поступово згасає зі зменшенням віку дівчат.

Дівчина

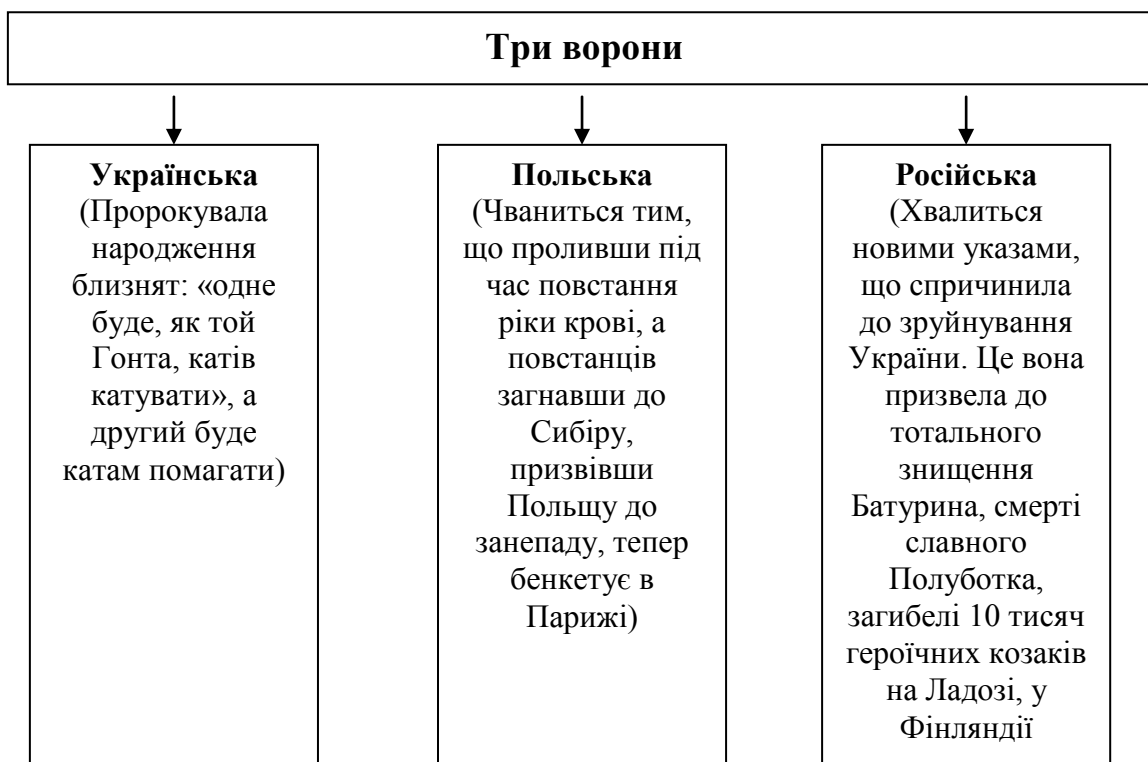

Підліток

Немовля

Третя дівчина – немовля – говорити ще не вміє, а Україна в ті часи вже не вміла постояти за свою свободу.

Словникова робота

Маяк – оглядова пожежна вишка в лісі під Суботовим на Вовчому шпилі

Ромни – з містечка відправляли на будівництво Петербурга.

Фінляндія – російсько-фінська війна, на яку брали козаків у якості «гарматного м'яса».

«**Болота гатила**» - на місці м. Петербург були непрохідні болота і на їхнє висушування брали й людей з України, які вже звідти не поверталися.

П. Полуботок – останній наказний гетьман України (Гетьманщини).

«**немцям запродала**» - після Петра I правили, в основному, люди німецького походження (Катерина II – німкеня).

1785 р. Катерина II зрівняла в правах українських старшин і російських дворян.

«**Мітла**» (**комета**) – комета була дійсно над Україною в квітні-березні 1843 року.

У січні 1838 року та в травні 1845 року в районі Києва були відчутні поштовхи.

➤ Який часопростір охоплює ця частина містерії?

ОВ: Теперішній час, коли ведуться розкопки могил.

➤ Яка ворона є головною? Про що вони розмовляють?

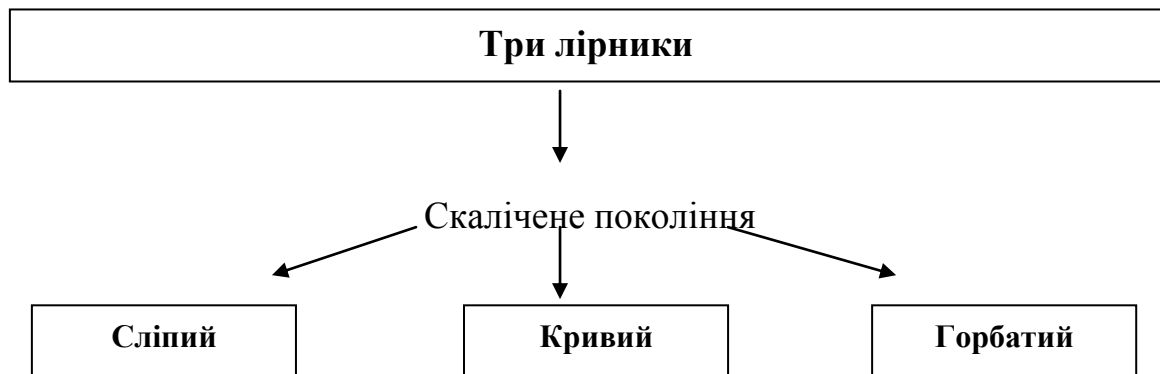
ОВ: Українська ворона запросила до себе двох інших. Вони діляться «досвідом злодіянь», спричинених власному народу.

➤ Яка з ворон вихваляється найбільше? Як ви гадаєте, чому автор зробив саме такий вибір?

ОВ: Найбільше вихваляється українська ворона. Таким чином автор хоче показати підступність та підлість внутрішніх ворогів. А це найстрашніше, бо таких людей було багато і це мало фатальні наслідки для України.

➤ Яка справжня причина візиту сусідок?

ОВ: В Україні народяться близнята. Те, що один буде катувати, а інший катам помагати, свідчить про те, що в українському суспільстві завжди будуть панувати протиріччя.

➤ Як ви гадаєте, яких калік має на увазі автор – фізичних чи духовних?

ОВ: Маються на увазі духовні каліки, тому що це образ тієї інтелігенції («співці»), яка не змогла стати духовним провідником нації.

➤ З якою метою прийшли лірники?

ОВ: заради «поживи», у них суто матеріальні інтереси, це вбогі душею люди. Тому автор їх «карає» за їхню ж недолугість та недалекоглядність.

➤ Що, на вашу думку, криється в великому льосі, якщо в малому були лише кістяки? Чи дошукається Москва великого льоху?

ОВ: Москалі не знали, що в Богданових льохах сховані найбільші скарби українського народу – нематеріальні цінності – наша культура, звичаї, традиції, пам'ять про славне минуле та право на незалежність. Тому великого льоху вони не знайдуть ніколи.

➤ Як автор ставиться до вчинку Б. Хмельницького? Доведіть свою думку.

ОВ: Автор не засуджує цього вчинку, але й трохи дорікає йому.

Автор також висловлює тугу за таким полководцем, бо нема вже кому «полагодити церков-домовину».

У кінці звучить (оптимістично) віра в те, що все-таки Україна колись прокинеться зі сну і стане вільною.

Ознаки містерії в творі:

- Принцип побудови (символічне число 3 як основа композиції);
- Використання алегоричних образів (душі, ворони, лірники);
- Центральна подія у творі: розкопки козацьких підземель, великого льоху;
- Сюжет твору замінено на історичний;
- Участь надприродних сил у творі (душі);
- Наявність образів-символів (душі, лірники, церков-домовина);
- Момент провіщення народження братів-близнят; містичний мотив;
- Драматичні події з історії України, які подеколи набувають трагедійного забарвлення.

Генетичні витоки поеми виявляємо на кількох рівнях. На рівні культурно-історичному це передовсім середньовічна західноєвропейська містерія та її модифікації в українському бароко. Сформована на ґрунті літургійного священнодійства і присвячена, головнo, доленосним подіям християнської історії – народженню, смерті й воскресінню Ісуса Христа. Містеріальної традиції сягають такі особливості «Великого льоху», як підставовий для композиції та всієї образної системи тернарний принцип, опертя на сакральне число три. Зasadничо важливе значення з погляду генези

поеми має її фольклорний червень; наскрізні мотиви Скарбу, і то передовсім духовного, здобуття омріяної «правди-волі», визволення скутих потенційних сил народних, концепт-метафора «Великого льоху» - опорний для ідеї твору корелят символічної могили, у якій ті сили і ту правду-волю поховано, але з якої вони мають неодмінно воскреснути, є традиційними для української народнопоетичної творчості.

Прочитайте виразно «Стоїть в селі Суботові»

(Виразно читає підготовлений учень).

б) Відшукайте символічні образи.

в) На що розраховував гетьман України Богдан Хмельницький, підписуючи угоду з Росією в Переяславі і чи всі його плани здійснилися?

(Відповіді учнів).

г) Відшукайте слова епіграфа в тексті. Зачитайте. Що вони конкретизують?

(Віра поета в самостійність України).

Учитель. На завершення нашого дослідження давайте визначимо тему та ідею поеми.

Тема: гіркі роздуми поета про національну трагедію України – втрату нею національної незалежності.

Ідея: засудження зрадництва, співпраці з ворогом, національної байдужості; жорстока сатира на катів української волі, віра в те, що Україна, незважаючи ні на що, стане вільною.

Підсумок уроку

1. Яким в уяві Шевченка постає майбутнє України?
2. Прокоментуйте слова Шевченка: «Історія мого життя становить частину історії моєї батьківщини».
3. Чи міг Шевченко, зрозумівши суть «національної ідеї» піти іншим шляхом?

4.Опрацювавши опорну схему та розглянувши містерію «Великий льох», чи можемо ми зробити висновок, що Шевченко – будівничий національної свідомості нашого народу?

5.Що позитивного відбулося в Україні після здобуття нею статусу незалежної держави?

6. Як ви думаєте, чи всі громадяни нашої держави є національно свідомими?
А ви особисто?

7.Який висновок ви зробили для себе сьогодні на уроці?

Підсумкове слово вчителя.

Тараса Шевченка у віці Ісуса Христа розп'яли на десять довгих літ страждань і мук. Розп'яли за те, що будив поневолений народ, був для нього сонцем національного пробудження. Великий Кобзар власним прикладом борця і мученика (у ХХ ст.. його долю повторить В.Стус) показав українцям, що про волю треба не тільки думати, а й боротися за неї, не відступати у важкій битві. Проміння незгасного сонця його поезії вічно проникатиме через усі часові простори України та плекатиме душі «і мертвих, і живих, і ненароджених...»

Оцінювання вчителем роботи учнів на уроці

Домашнє завдання

Написати твір – роздум на тему:

«...що ми? Чиї сини? яких батьків?

Ким? за що закуті?»

Довідковий матеріал про Б.Хмельницького з історії України

Богдан Хмельницький – син українського шляхтича Михайла, що був урядником у місті Чигирині й недалеко від Чигирини мав невеличкий хутір Суботів. Ще зовсім молодим Богдан вступив до козацького війська. Вже скоро всі помітили, що з нього буде хоробрий і відважний козак-лицар та розумний керівник. Як козацький старшина він брав участь у численних битвах з турками, а в битві під Ціцерею (1620 року) боровся поруч зі своїм батьком. Батько загинув у тій битві, а молодий Богдан потрапив у турецьку неволю, де пробув два роки.

Вийшовши з неволі, став сотником Козацького війська, і знали його запорожці як відважного й розумного чоловіка. По невдалому козацькому повстанні в 1638 році Хмельницький жив постійно в Чигирині або в своєму хуторі Суботіві, успадкованому від батька. Та чигиринський староста й урядники не довіряли йому й боялися його. Тому часто посилали його з козаками в степи нищити татарські загони. Коли вже в 1647 році Хмельницький рушив з сотнею козаків у степ, Чаплинський напав зі своїми гайдуками на Суботів.

Тоді Богдан Хмельницький вирішив помститися за свою кривду і за кривди народу не тільки Чаплинському, а й усім подібним панам, що зухвало поводитися з народом. Він поїхав на Січ, скликав усіх козаків, що малими загонами перебували по степах, і розказав їм про свою кривду й кривду всього народу.

В 1648 році він рушив проти польського війська і всієї шляхти, що була в Україні. Незабаром стали приставати до козаків молоді й старі, і Богдан вже мав коло себе велике військо й почав перемагати поляків. Під Жовтими Водами розбив військо Стефана Потоцького, а його самого взяв до неволі. Під Корсуном розбив головні польські сили і взяв до неволі обох польських воєначальників: Потоцького й Калиновського.

Пани й орендарі, зачувши про те, що сталося коло Жовтих Вод і Корсуня, самі почали втікати з України, утік також і князь Ярема Вишневецький, найжорстокіший ворог козаків.

Після переможеної Зборівської битви 18 вересня 1649 р. був укладений Зборівський мир під тиском татар.

На початку 1651 р. у битві під Берестечком зазнає поразку через зраду кримського хана. 1651 р. – Білоцерківський договір.

8 січня 1654 р. Переяславська рада оформила союзницький договір, який трактувався царизмом як приєднання України до Росії.

Гетьман Хмельницький має в українській історії славу, бо він перший рішуче повів козацьке військо до боротьби за волю народу і рідної землі.

Про Хмельницького народ склав пісні, з яких багато дотепер збереглося. Його образ прославлений у художніх творах.

Суботів – село в Чигиринському районі на Черкащині.

Перша письмова згадка про Суботів датується 1616 роком. В той рік, нащадок литовського роду, чигиринський сотник Михайло Хмельницький (є відомості, що в той час він був чигиринським підстаростою) за віддану службу по обороні південних рубежів Речі Посполитої від кримських набігів отримав від Я.Даниловича земельну ділянку з пущею «на правому березі річки Тясмин неподалік Чигирини». М.Хмельницький закладає тут спочатку хутір з пасікою, а потім починає будувати маєток на горі яка має зараз назву Замчище.

Хмельницький повертає свої володіння й будує в Суботові укріплений маєток, що був оточений двома рядами частоколу. На території маєтку був мурований будинок гетьмана, господарські та складські приміщення. Були також приміщення для військової залоги. Як пишеться в «Історії Української архітектури» під редакцією професора В.Тимофійка – цей замок був зразком для пізніших гетьманських резиденцій у Батурині й Глухові.

В серпні 1651 р. Хмельницький одружився втретє. (про другу жінку відомості дуже плутані) Остання дружина Гетьмана – сестра ніжинського полковника Івана Золотаренка, вдова одного з козацьких полковників. Вона пережила гетьмана на десять років і померла в 1667 році черницею Києво-Печерського монастиря.

В 1653 році коштом Богдана Хмельницького зводиться мурована церква св.Іллі. Побудована вона в стилі раннього українського бароко й має оборонні риси. Ця церква слугувала зразком для церкви св.Анастасії, що була побудована в 1717 р. у Глухові гетьманом Іваном Скоропадським та Михайлівської (1666 р.) у Переяславі. Товщина стін суботівської церкви до двох метрів. Бійниці церкви були пристосовані до ведення навіть гарматного вогню. Місце для цього було вибране дуже зручне.

Ще у Суботові збереглися три криниці, які за переказами наказав викопати Б.Хмельницький в пам'ять про козаків полеглих в боях.

...Коли йшла війна козацького війська та польської шляхти під проводом Богдана Хмельницького, то лилася козацька кров струмочком. На полі бою лежали поранені три воїни козаки. Дійшла ця звістка до села Суботова, до хати, де жили три красуні сестри, і наказав їм сліпий лірник криниці копати, воду чисту добувати і нею козаків поїти.... (з легенди про три криниці у Суботові).

В 1657 році, після тривалої хвороби, гетьман помирає. Його тіло було забальзамовано, близько місяця воно перебувало в одному з храмів Чигирина, а потім поховано 23 серпня 1657 року в Іллінській церкві Суботова. Де саме знаходиться місце поховання зараз встановити важко.

В 1954 році всередині церкви був встановлений пам'ятний камінь на місці ймовірної могили Б.Хмельницького. В тій же церкві був похований син Хмельницького – Тиміш, що помер від ран отриманих під час походу в Молдову.

Де зараз знаходиться прах великого гетьмана і його сина напевно сказати також ніхто не може. За однією з версій, в 1664 році перед нападом на

Суботів польського війська тіло Хмельницького було перепоховано в великій таємниці. За іншою версією в тому ж, 1664 році, наказний гетьман війська польського Стефан Чернецький захопив Суботів і наказав викопати тіло Богдана, яке спалили, а попіл вистрілили з гармати. Як там було насправді – невідомо...

По смерті Хмельницького значення Суботова різко падає. Деякий час його маєток використовується як в'язниця гетьманом Іваном Виговським.

До 1809 року Суботів мав статус містечка. Тут навіть проходили щорічні ярмарки. Садиба Гетьмана руйнується. Місцевий люд розтягує залишки мурованих башт на будівельний матеріал. В 1843 та 1845 роках Суботів відвідує Т.Г.Шевченко й залишає декілька акварелей з видами села.

Збереглися відомості про 1652 рік як рік спорудження храму, коли Богдан Хмельницький розібрав мусульманську мечеть в Суботові, використовуючи каміння для свого храму.

Отже, найвірогідніше Іллінська церква споруджувалася в 1651-1653 роки, а в серпні 1653 року – на День Св. Іллі була освячена. В 1656 році, коли в ній побував Павло Алепський, в церкві проводились додаткові роботи.

Літописні згадки про Іллінську церкву знаходимо у зв'язку із смертю Богдана Хмельницького. За традиціями православної церкви як фундатора храму гетьмана поховано праворуч від вівтаря, біля південної стіни споруди.

Але невідомо, чи домовина гетьмана залишилася на місці поховання.

У «Чернігівському літописі» XVIII століття було вміщено відомості, що 1664 року, коли польськошляхетські війська захопили Чигирин, за наказом Стефана Чарнецького тіла Богдана та його сина Тимоша були видобуті та викинуті з домовин. Частина дослідників не вважає цю вістку достовірною.

Відомо, що саме в 1664 році було спалено значну частину Суботова. Тоді ж зруйновано будівлі і укріплення садиби гетьмана. В той же час церква залишилась практично неушкодженою.

Вже з XIX ст. почали розповсюджувати різні версії про те, що вірні козаки Богдана Хмельницького в день його похорону підмінили його тіло і

поховали в іншому місці. Одні гадають, що прах гетьмана поховали біля Іллінської церкви на погості, інші - що перенесли його і поховали в склепі під Михайлівською церквою у Суботові і навіть у Холодному Яру. А доказів і досі немає.